

בין חוסן לשיקום תושבי הצפון – זווית אישית

שרית זהבי*

מאז ה-7 באוקטובר 2023 נמצאים תושבי הצפון במצב של הודיה ומלחמה – הודיה על הנס שקרה לנו, שחזבאללה לא פלש לצפון כפי שעשה חמאס בדרום, למרות ההכנות הנרחבות שעשה למטרה זו במשך שנים, כי גם בגבול הצפון לא היינו מוכנים. גודל האיום התגלה במלואו בעת תמרון צה"ל בלבנון, החל מחודש אוקטובר 2024, לאור אמצעי הלחימה הרבים שמצאו חיילי צה"ל שהיו מוכנים לשימוש נגד יישובי הצפון. במצב של מלחמה – יותר מ-60 אלף מפונים מ-43 יישובים ללא תאריך חזרה הביתה, ועוד 200 אלף תחת אש, זה יותר משנה. בתוך האוכלוסייה הזאת יש עובדים חיוניים רבים בתעשייה ובחקלאות בתוך האזורים המפונים. משמעות הדבר היא שהם מסכנים את חייהם בכל יום כשהם יוצאים לעבודה.

למה פונו היישובים, ומהי חווית החיים ביישובי הצפון?

הספקות שעלו בישראל בשאלת פינוי היישובים מתעלמים מהמצב שהתקיים בצפון בימים הראשונים למלחמה. התחושה הייתה שצה"ל לא היה מסוגל להגן עלינו, חזבאללה היה פרוס מעבר לגדר ואנשים התפנו בלי לחכות לפקודת פינוי. כל הקשב היה מופנה לדרום ובעלי משפחות עם ילדים לא לקחו סיכון, בעיקר ככל שיצאו הדיווחים על הזוועות בדרום. אפשר להניח כי הפשעים שביצע חמאס בנשים בדרום הביאו נשים מפונות בצפון להגיד "אנחנו לא חוזרות". במהלך המלחמה התפרסמו מספר ראיונות שבהם הגברים העידו כי יחזרו למשק, לבית או לחקלאות ליד הגבול, אבל נשותיהם חשבו אחרת. התמונות של הנשים בדרום חוזרות אלינו בלילות. נשים בצפון, מפונות ולא מפונות, חיות את הסיוט. לא יהיה פשוט להחזיר אימהות לילדות ליישובי קו הגבול אם חזבאללה ישוב להופיע מעבר לגדר. יתרה מכך, האמירה שחזבאללה נזהר שלא לסכן אזרחים היא פשוט לא נכונה, עוד מהימים הראשונים למלחמה. זה הנרטיב שחזבאללה ניסה לשווק אבל בפועל, ב-9 באוקטובר היה ניסיון חדירה שבו נהרג סגן מפקד חטיבה. במקביל החל ירי נ"ט על כוחות צה"ל וגם לתוך היישובים. טילי הנ"ט, שאינם מיורטים על ידי כיפת ברזל, פגעו בבתיים רבים ביישובי

* מייסדת ונשיאת מרכז עלמא לחקר אתגרי הביטחון בגבול הצפון ותושבת קו העימות בגליל המערבי. המאמר נכתב לפני הסכם הפסקת האש מ-27 בנובמבר 2024.

הגדר. תושבים לא ירצו לשוב אם יניחו שחזבאללה שוב פרוס סמוך לגדר. לסכנת החדירה וירי הנ"ט נוספו הרקטות הפוגעות ביישובים. זו מציאות יום-יומית מתחילת המלחמה. מאז פרוץ המלחמה ועד מועד כתיבת שורות אלה, הפער בחוויית המלחמה בין יישובי קו העימות לאזור המרכז הוא עצום. 15 שניות התרעה הן תמצית ההבדל. 15 שניות התרעה זה אומר שאין זמן. לא מספיקים להגיע בזמן למקלטים, עד תחילת התמרון הקרקעי בלבנון הילדים הלכו לבית הספר בידיעה שאם יש אזעקות הם מסתתרים מתחת לשולחן. מאז תחילת התמרון אין לימודים ברבים מהיישובים, אולם נכון למועד כתיבת שורות אלו – הנחיות פיקוד העורף הן כי ניתן לקיים לימודים בסמוך למרחבים המוגנים, בהתאם לזמני ההתרעה. לנו, כהורים שלא מספיקים לרוץ למקלט בבית ושומעים את קולות הנפץ במדרגות, לא ברור איך אפשר להכניס את 400 ילדי בית הספר למקלט ב־15 שניות, גם לא כמה עשרות ילדים. נוסף על כל זאת אין מיגון. לא בכל הבתים יש ממ"דים, ולא ברוב בתי הספר. פרויקט 'מיגון הצפון' שהובטח לנו כל כך הרבה פעמים מעולם לא יצא לדרך. לכך יש להוסיף את החשש מתנועה בדרכים. ביישובים קטנים בצפון כל יציאה מהבית לעבודה, לקניון או לבית הספר היא תנועה בדרכים. בשטחים פתוחים לא תמיד שומעים את האזעקות, ואין התרעות בטלפון כי אין GPS. לחוויה הזאת מצטרפים הפחד והרעש 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע. אזעקות, מראות יירוטים, קולות פיצוצים שמרעידים את הבית, שאון מטוסים וכלי טיס בלתי מאוישים הפכו את יישובי הצפון למקום מאוד לא שליו ורגוע, בניגוד למה שהיה עד לא מזמן. ברעש כזה קשה לישון בלילה, והפחד – הפחד ממה שיכול לקרות גם לנו. ממה שיקרה. כשבתי הקטנה התעוררה מחלום רע על חדירת מחבלים, הסברתי לה שאין מה לפחד מזה כי צה"ל נמצא בלבנון. היא חשבה לרגע ואז שאלה – "אבל אמא, מה יהיה עוד עשרים שנה?"

מאז העלייה בעצימות הלחימה בצפון בספטמבר 2024 נוספו יישובים רבים בצפון לקו האש – עד חיפה, ולא התקיימו לימודים סדירים ברוב יישובי הצפון עד הסכם הפסקת האש עם לבנון (סוף נובמבר 2024). איך מטפחים חוסן כשהמלחמה כל כך מוחשית וארוכה?

צעדים להחזרת התושבים – בזמן המלחמה ולאחריה

לקראת כל שינוי בצפון חשוב להחזיר תחילה את האמון בין האזרחים לצבא. מעבר למאבק בחזבאללה, שיימשך עוד זמן, יש עוד מה לעשות. האמצעי המרכזי הוא תקשורת ושיתוף מידע. אם לילה שלם לא ישנו מקולות הפיצוצים, היינו רוצים לדעת שהכול בסדר, שזו פעילות צה"ל. צה"ל משחרר הרבה יותר מידע מאז תחילת התמרון בצפון, כולל הכנסת

ראשי הערים והרשויות המקומיות לדרום לבנון, כדי לצפות מקרוב בהרחקת חזבאללה מהגדר. זה מבורך.

נוסף על כך חשוב יהיה להבהיר לתושבים כבר כעת, לפני השיבה הביתה, כיצד צה"ל מתכוון להגן עליהם גם ביום שאחרי המלחמה. האם יש תוכניות הגנה יישוביות? אין צורך לחשוף בתקשורת את כל הפרטים, אבל כן צריך לתת לתושבים, לראשי הערים, למפקדי כיתות הכוננות ולצוותי החירום היישוביים את התחושה שיש להם אוזן קשבת, ושהם שותפים בגיבוש תוכניות אלה. הם מכירים את השטח בצורה הטובה ביותר. הצעות חשובות בהקשר זה ניתן למצוא במאמרה של לילך אשתר ב'מערכות', אשר עוסק בחשיבותם של מערך ההגנה המרחבית והשותפות עם כיתות הכוננות בהגנה היישובית. אשתר סוקרת את הצמיחה של המערך מלמטה ביוזמה אזרחית משתנה מיישוב ליישוב ומציינת כי יש חשיבות רבה לליווי, לפיתוח תורת לחימה, לציוד ולאימון – בהובלת צה"ל (אשתר, 2024). למרות האתוס הציוני שעליו נשענת ההגנה היישובית שצמחה כאן בשנה האחרונה, היישובים בדרום ובצפון הם חלק ממדינה שיש לה צבא – והוא האחראי על ביטחון התושבים. לכן פעילות ההגנה המרחבית צריכה להיות מבוססת גם על הנחת העבודה כי התושבים שותפים בהגנה על היישוב, וגם על ההבנה כי כיתות הכוננות לא יכולות להיות מגויסות לשירות מילואים לאורך זמן.

קיים צורך לתת מענים ראויים למפונים. המנהלת לטיפול ביישובי הצפון הוקמה באיחור רב, ולא ברור אם היא ערוכה להתמודד עם האתגרים של מערכת חינוך מפורקת, היעדר מקומות עבודה, עסקים שנסגרו, מגורים והחלפת מקומות מגורים, חקלאות באזור מלחמה ועוד. לכל יישוב, שכבת גיל ועיסוק – המאפיינים והקשיים שלהם, והאתגרים רבים מאוד. בהיעדר מנהלת חזקה אין גוף שמרכז את הבעיות ויודע לפתור אותן. למרבה הצער הנושא זוכה למעט מאוד קשב תקשורתי, מאחר שלמפונים אין יחסי ציבור אפקטיביים. כפועל יוצא מכך רבים מהם מרגישים נשכחים מלב, והיעדר המענים רומז כי תחושה זו אינה מנותקת מהמציאות.

איך ייראה היום שאחרי?

כבר כעת צריך להסתכל על הגליל ביום שאחרי. קהילות ומשפחות התפרקו. רבים בנו חיים במקומות חדשים ושכרו דירות באזור המרכז, שם התגלו להם הפערים העצומים בין הפריפריה למרכז. כך לכאורה זכו ישראלים רבים לחוסן אישי – יכולת להתגבר על משבר הפינני בבניית חיים חדשים. אבל החוסן הקהילתי של היישובים המפונים נפגע, והקהילות

למעשה מתפרקות לאלו שיחזרו ולאלו שלא ישובו. ישנן קהילות שפוזרו במספר יישובים. הבולטת שבהן היא קריית שמונה, שתושביה פוזרו בכ־200 בתי מלון. יש מבין היישובים המפונים קהילות שדעכו עוד קודם למלחמה – קהילות שגני הילדים בהן נסגרו והקהילה הזדקנה. לא בכל היישובים הייתה פריחה ערב המלחמה.

יש להשקיע מחשבה באשר לדרך להפוך יישובי הצפון למוקד משיכה – בתחומי החינוך, הרווחה, התחבורה והתעסוקה, ואיך מממשים את ממד ההתאוששות בתפיסת החוסן. לכל יישוב מאפיינים שונים – קיבוצים, מושבים, יישובים גדולים כמו שלומי ועיר כמו קריית שמונה – לכל אחד מהם צרכים אחרים ומענים אחרים. ביישובים שדעכו יהיה צורך לאתר יזמים וללוות את היוזמות שלהם. יש לא מעטים כאלו והמשבר דווקא יכול להפוך להזדמנות לצמיחה עבור היישובים. עם זאת חשוב להיות מודעים גם לעובדה שקיים קושי עקרוני בהתאוששות ביישובים חלשים שהיו בדעיכה עוד לפני המשבר (גוטמן ועמיתיו, 2024).

לגבי תעסוקה – שני ענפי תעסוקה מרכזיים בקו העימות ערב המלחמה היו חקלאות ותיירות, והם נפגעו מאוד במהלך המלחמה. שטחים חקלאיים הפכו לשטחי מלחמה, באחרים לא בטוח לעבוד, ועם זאת חקלאים עבדו, וחלקם אף שילמו על כך בחייהם. יהיה צורך לחזק מאוד את ענף החקלאות, שהשיקום שלו ממשיך באופן יחסי לענפים אחרים. החקלאות היא הסמל להתבססות בקרקע, וכדברי יוסף טרומפלדור: "במקום בו תחרוש המחרשה היהודית את התלם האחרון, שם יעבור גבולנו" – החקלאות יוצרת קשר בין החקלאי לאדמתו.

לצד כל הקושי, במהלך השנה האחרונה הוכיחו תושבי הגליל מסירות, ערבות הדדית והתנדבות. יוזמות רבות קמו ואחרות התפתחו בתוך המגזר השלישי, בסיוע עמותות פילנטרופיות, ומחוצה לו. הן כללו תמיכה במפונים ובילדיהם, ארגון תרבות פנאי, חלוקת מזון וציוד לחיילים בגזרת הצפון, ציוד לכיתות הכוננות, פתיחת מרכזי חוסן, טיפוח מנהיגות מקומית ועוד. נוסף על כך קמו תנועות מקומיות שעוסקות כבר עתה בחזרה הביתה. ככלל, שיעור גבוה מתושבי הצפון ביישובים שלא פונו עדיין כאן, גם בסיטואציה של התרחבות האש של חזבאללה (100-200 רקטות ביום) וסגירת מערכת החינוך לשבועות ארוכים.

סיכום – משמעויות לחוסן החברתי

מזווית ראייה מאוד אישית אומר כי כשאנחנו בתוך המלחמה, קשה לנו לראות את החוסן שלנו. ואולם אם עוצרים לרגע להתבונן בעשייה הרבה שקיימת כאן בצפון, בקרב התושבים, ובכמיהה של רבים לשוב ולבנות את הגליל, נראה שיש כאן חוסן, אולי אף מעבר למה שהיה

צפוי לנוכח הימשכות המלחמה. תושבי הגליל אוהבים את הגליל, מייחלים לשוב אליו ורוצים לבנות אותו. הביטחון הוא תנאי הכרחי לכך, ויש דרך ארוכה עד להשגתו. יש לזכור שאחרי ה־7 באוקטובר אין יותר מקום לדבר על תחושת ביטחון, צריך ביטחון מוחשי. לאחר שזה יושג תידרש עבודה רבה לשמירה עליו וכן השקעה בגליל, המהווה תעודת ביטחון לשאר מדינת ישראל.

מקורות

אהרון גוטמן, מ', יבלברג, י', רביבו, ג', ולנר, ג', ון אסן, י', קורן, מ', קנת, ר', רום, ע', שחורי, נ', שירי, מ' ותמיר, ג' (2024), **הביתה: אבני דרך בגיבוש מדיניות שיבת התושבים לבתיהם עם שוך הקרבות**. מוסד שמואל נאמן. <https://tinyurl.com/yn5xt7hb>
אשתר, ל' (2024). תקומת ההגנה המרחבית. **מערכות**, 503, 32-39. <https://tinyurl.com/jddtfzpj>